

Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid.

En författningshistorisk skiss.

I.

Förhållandet mellan den svenska statsmakten och de från Danmark—Norge genom Roskildefreden vunna provinserna reglerades traktatsmässigt i trenne urkunder, Roskilde-traktaten av den 26 februari 1658, Köpenhamnstraktaten den 27 maj 1660 och fredstraktaten i Lund den 26 september 1679. Under hela perioden fram till krigsutbrottet 1675 hade ansatser gjorts att på annat sätt än i fredsfördragets form bestämma förhållandet mellan den svenska kronan och de nyförvärvade provinserna. Men dessa ansatser hade på det hela taget ej gett annat resultat än den i Malmö recess 1662 uttalade önskan, att enhet med Sverige borde åstadkommas i lagar och privilegier.

Roskildetraktatens stadganden med avseende på provinsernas framtida ställning äro samlade i dess § 9. Det heter här, »att alla ständer, adel och oadel, andliga och världsliga, borgare och bönder», i de till Sverige avträdde provinserna skulle få behålla sina egendomar. De skulle också få förbli vid »deras vanliga rätt, lag och gamla privilegier och friheter oturberade och obehindrade, så vida de icke löpa eller strida contra leges fundamentales av Sveriges krona, med vilken dessa cederade land och län till evärdelig tid här efter inkorporeras skola». Dessutom fingo de, »vilka sig under Kungl. Maj:ts och kronan Sveriges jurisdiction alldeles begiva», löftet att »åtnjuta med de infödda svenska lika tillträde till beneficia och honores».

Bestämmelserna återkomma i stort sett oförändrade i Köpenhamnstraktatens § 12 tvenne år senare, och Lundafreden 1679 konfirmerade generellt de båda föregående fredstraktaterna. Det slogs nu fast, att godsförhållandena före kriget skulle återställas och att alla skulle besitta sina egendomar »med alla de rättigheter och friheter, som dem för detta kriget tillkommit hava». Formuleringen är vald med tanke på att de förändringar, främst Malmö recess, som genom frivillig överenskommelse mellan den svenska statsmakten och provinsständerna kommit till stånd mellan krigen, skulle äga fortsatt giltighet. Malmö recess förklarades emellertid kort därpå ogiltig av Karl XI såsom tillkommen under omyndighetstiden. Den rättsliga grundvalen för provinsernas ställning har således i stort sett varit oförändrad under hela perioden.

Fredstraktaternas stadganden inneburo en förpliktelse från svensk sida att bibehålla danska lagar och privilegier. Trots detta har en tendens att i de vunna provinserna införa svenska institutioner gjort sig märkbar från den svenska statsledningens sida under hela tiden från 1658 till 1680-talets början. Vid sistnämnda tillfälle omsattes tendensen i så gott som fullständig verklighet. Traktaterna ha uppenbarligen verkat hämmande på denna tendens så till vida, att metoderna vid införandet av uniformitet lämpats med hänsyn till dem. Det är därför anmärkningsvärt, att avgörandet ej föll under de båda perioderna 1658—60 och 1675—79, då traktaterna under kriget med Danmark voro försatta ur kraft. Statsledningen har räknat med att trots traktaterna kunna genomdriva, att svenska lagar och privilegier infördes. Beräkningarna visade sig riktiga genom händelseförloppet under 1680-talet.

Utvecklingen av uniformitetsfrågan ger anledning till en dubbel frågeställning. I vad mån erbjödo traktaternas bestämmelser möjligheter att införa uniformitet? I vilka avseenden har den inrikespolitiska utvecklingen i Sverige och Danmark från 1658 till 1680 influerat på relationerna mellan svensk statsmakt och de skånska provinserna?

Den förstnämnda frågan har länge diskuterats. Vad man härvid i första hand har fäst sig vid, är inskränkningen,

att de nyvunna provinsernas ständer skulle bibehållas vid sina gamla lagar och privilegier, endast om dessa icke stredo mot Sveriges fundamentallagar. Det har framhållits, att värdet av bestämmelsen därigenom kom att »bli beroende av den svenska regeringens tolkning av begreppet fundamentallag». I den mån »fundamentallagarna» ej kunde åberopas, var den svenska statsledningen hänvisad till att söka förmå ständerna att frivilligt acceptera förändringar, om man ville införa uniformitet med det egentliga Sverige¹.

I detta sammanhang har även en annan passus i fredstraktaterna uppmärksammas. Det heter i Roskildetraktatens § 9, att provinsernas lagar och privilegier ej fingo stå i strid med fundamentallagarna i Sverige, i vilket land provinserna skulle »inkorporeras». Även i cessionsbrevet 1658 talas om, att de nyvunna provinserna skulle »inkorporeras». Frågan blir därför, om en i Sverige »inkorporerad» provins kunde tillåtas att leva vidare med egna lagar och privilegier, blott dessa icke råkade i strid med de s. k. fundamentallagarna.

Denna fråga har av forskningen besvarats på olika sätt. Å ena sidan har man fattat bestämmelsen om inkorporering såsom ett tydligt tecken på att fullständig uniformitet åsyftades från svenskt håll och att löftet om bibehållna lagar och privilegier blott hade »övergående betydelse»². Men det har också betonats, att en inkorporering ej nödvändigtvis behöver betyda fullständig uniformitet med Sverige i lagar och privilegier. Begreppet »inkorporerade provinser» behöver i tidens terminologi ej utesluta en viss provinsiell självständighet³.

En fråga är emellertid, hur traktatens stadgande bör tolkas utifrån allmän statsrättslära — vi återkomma härtill längre fram — en annan, hur stadgandet förhåller sig till ledande idéer i den svenska provinspolitiken före och efter Roskildetraktatens tillkomst.

---

¹ K. Fabricius, Skaanes Övergang fra Danmark til Sverige I, s. 49 f., Y. Bogren, Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän, s. 49 f.

² C. O. Arcadius, Bohusläns införlifvande med Sverige, s. 5.

³ K. Fabricius, a. a. II, s. 7 ff.

Författaren har tidigare hävdad, att uniformitetsfrågan har ett intimt samband med den inrikespolitiska utvecklingen i Sverige. Den angick de olika ståndens ställning och privilegier. Uniformiteten var till nackdel för adeln men till viss fördel för övriga stånd. Detta var icke endast fallet beträffande de egentliga privilegierna. Även införandet av svensk andlig eller världslig lag skulle i viktiga punkter inverka på de olika ståndens ställning. Det var därför givet, att utvecklingen i riktning mot uniformitet skulle bromsas under förmyndarregeringen för Karl XI. Lika givet var, att den inrikespolitiska maktförskjutning, som börjat under kriget och som fortsatte genom 1680 och 1682 års riksdagar, även i denna punkt skulle skapa ökade möjligheter¹. Men parallellt med maktförskjutningen gick också en ideologisk förskjutning. Den ställde fredstraktaternas stadganden i helt ny belysning. Behandlingen av de nyvunna provinserna hänger med andra ord oskiljaktigt samman med svensk inrikespolitik både på det ideologiska och rent realpolitiska planet.

Därmed vidgar sig problemet till att gälla svensk provinspolitik under stormaktstiden överhuvud. Roskildetraktatens § 9 och vad som följde därefter måste ses i perspektivet av provinspolitik före 1658. Å andra sidan kan det vara värt att ställa frågan, om ej utvecklingen i de från Danmark vunna provinserna kan vara ägnad att belysa svensk provinspolitik på andra håll. Vad finns det för gemensamma drag i behandlingen av de olika provinserna från den svenska statsmaktens sida?

II.

Den enda framställning, som behandlar nyerövrade provinserns förhållande till den svenska statsmakten under stormaktstiden i dess helhet, är Emil Hildebrands Svenska statsförfattningens historiska utveckling. Det heter här sammanfattningsvis: »De erövrade landskapen kommo i en olika ställning. Några sammansmälte fullständigt med det gamla

¹ J. Rosén, Skånska privilegie- och reduktionsfrågor, passim.

Sverige, andra fingo karakteren af från Sverige styrda biländer, några slutligen tillhörde alltjämt äfven ett annat rike, det tyska». Av den därpå följande detaljredogörelsen framgår, att Hildebrand med fullständig införlivning i Sverige förstår, att vederbörande provins' ständer å ena sidan äro representerade på Sveriges riksdag, å andra sidan erhållit uniformitet med de svenska stånden i lagar och privilegier. Något samband mellan dessa faktorer har Hildebrand emellertid ej markerat¹.

Representationsfrågans utveckling för de nyförvärvade provinsernas vidkommande under åren 1592—1672 har berörts av Nils Ahnlund i hans riksdagshistoria. Efter att ha omnämnt Finlands representation påpekar han, att »utanför riksdagen stodo de under Sverige lydande Östersjöprovinserna liksom efter 1648 rikets nya tyska besittningar. Dock skönjes, starkast i början av perioden, en tendens att inlemma de förra i de svenska ständernas fulla gemenskap». Hertig Karls försök att knyta provinserna närmare till Sverige understrykes, och det betonas, att senare besök av de baltiska ständerna på den svenska riksdagen sammanhånga med beivrandet av någon högtidlig akt, exempelvis konungarnas kröning eller begravning². Dessa besök markera ej en sådan delaktighet i den svenska ståndsgemenskapen, som åsyftats vid periodens början.

Den olika grad av uniformitet med Sverige i lagar och privilegier, som under hela storhetstiden skiljer de nyerövrade områdena ej endast från det gamla svenska statsområdet utan också sinsemellan, är givetvis till väsentlig del att söka i den olika strukturen vid övergången till Sverige. Det var svårare eller lättare att införa svenska institutioner i erövringarna. Man måste även fästa stort avseende vid den utrikespolitiska aspekten, i den mån främmande makter hade intresse och möjligheter att försvåra en försvenskningss-

¹ E. Hildebrand, a. a., s. 204 ff. Jfr även Naumann, Svensk statsförfattningsrätt (1879) I, s. 258 ff. En populär översikt över försvenskningsspolitiken under tiden fram till det karolinska enväldet har getts av L. Dannert, Försvenskningsspolitik under 1600-talet (Särtryck ur Gotlands Allehanda 1935). Han har emellertid icke tagit upp här diskuterade problem.

² N. Ahnlund, Sveriges riksdag 1: 3, s. 368—95.

process. Den fråga, som här skall ställas i förgrunden, gäller de principer, som i spörsmålet om uniformitet och inkorporering besjälade den svenska statsledningen vid olika tidpunkter, och de inrikespolitiska faktorer, som kunna tänkas ligga bakom dessa principer. Härvid må en gång för alla betonas, att dessa faktorer givetvis ej äro de enda och att den ytterst skissartade framställningen bortser från de tyska provinserna med deras mera komplicerade förhållanden.

III.

När den svenska expansionen i Balticum började under 1500-talets senare hälft, var det ej under alltför gynnsamma betingelser för ett fullständigt införlivande av de nyvunna områdena. Då år 1561 staden Reval jämte landskapen Harrien, Wierland och Jerven sökte skydd under Sverige, fördes underhandlingarna och träffades avtalen mellan Erik XIV och hans ombud å ena sidan, Revals borgerskap och de nämnda landskapens ridderskap å den andra. De nämnda korporationerna begärde och framtvingade bekräftelse på sina gamla privilegier. De hade goda möjligheter att ställa villkor tack vare de parallellt förda underhandlingarna med Polen¹.

Uppgårelsen 1561 blev därför i praktiken ett förbund mellan Estlands ledande ständergrupper och den svenske konungen. När Erik XIV bekräftade dessa gruppers privilegier, accepterade han därmed också den i landet rådande statsförfattningen. Själv kom han att inta de forna ordensmästarnas ganska maktlösa position. Om han ville öka den svenska statsmaktens inflytande, var det nödvändigt att rygga löftet om privilegiernas bestånd. Det kunde ske genom att anknyta till de lägre ståndens, prästers och bönders, missnöje med adelns övermakt. Men härvid kunde även åberopas det önskvärda målet, att uniformitet infördes med Sverige där korporationernas makt ej var så klart dominerande.

¹ S. T. IV., s. 329 ff., C. Annerstedt, Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—1563, s. 34 ff.

Något tydligt uttalat program rörande provinsernas behandling föreligger ej från Erik XIV. Det finns emellertid mer än en antydning om att han haft planer på att ändra förhållandet i Estland i syfte att skaffa sig större inflytande på ridderskapets bekostnad. Visserligen ratificerade han den 2 augusti 1561 privilegiegarantien. Men det tillades, att den svenske ståthållaren hade oinskränkt makt att övervaka den av ridderskapet utövade rättskipningen¹. Det var en av de viktigaste punkterna beträffande adelns förhållande till bönderna, som därmed gjordes öppen för statsmaktens ingripande. Politiken fick en fortsättning i slutet av 1561. Efter framställning av ståthållaren utfärdades den 6 december ett kungligt mandat, där det hette, att eftersom »de arma bönderna plågas med ett okristligt slående och hudstrykande», skulle de i fortsättningen ordentligt ställas inför rätta och först efter vederbörlig dom straffas. Överträdelse av denna bestämmelse skulle medföra egendomskonfiskation². Bestämmelsen innebar ett allvarligt ingrepp i den baltiska adelns gårdsrätt.

Den av Erik inledda politiken kulminerade 1565, när Henrik Klasson Horn erhöll befallning att förmå såväl ridderskapet som staden Reval att förnya sin ed till svenska kronan »och svärja konungen så som hans andra undersåtar i Sverige gjort», d. v. s. även på arvföreningen. För den händelse att man skulle vägra att avlägga en dylik ed, som skulle betyda början till slutet av särställningen, gav Erik den bekanta ordern om att »småhata» den estländska adeln, så att den så småningom skulle komma till insikt om fördelen av att sälja sina gods till svensk och finsk adel³.

Parallellt med aktionen mot adeln gick en viss anknytning till bönder och präster. Så var fallet redan genom angreppet på adelns domsrätt. Order gavs även, att finska bönder skulle inplanteras i Estland. Härvid utsades bestämt,

¹ S. T. IV, s. 334 ff.

² S. T. IV, s. 339, C. Annerstedt, a. a., s. 42.

³ C. Annerstedt, a. a., s. 134, Th. Annerstedt, Svenska väldet i Livland 1564—1570, s. 70.

att dessa bönder ej fingo spridas bland esterna utan hållas samlade i kolonier under svensk lag¹. Syftet var uppenbarligen dubbelt: att på denna väg införa svenska institutioner och att för de estländska bönderna demonstrera den svenska lagens företräden. Beträffande prästerna arbetade Erik XIV medvetet på att frigöra dem från beroendet av adeln. År 1562 utnämndes Johan von Geldern till superintendent. I samband därmed reglerades prästernas ställning. Deras avlöning skulle utgå av kronans medel på det sättet, att till dem skulle upplåtas kronans jordagods. Men i sista hand skulle adeln bestå medlen, eftersom den skulle lämna egen- dom av motsvarande värde av sådant klostergods, som den lagt under sig i samband med reformationen². Vad de olika åtgärderna i denna punkt ytterst gällde, var att lösgöra prästerna från adelns patronatsrätt och ställa dem såsom ett särskilt stånd direkt under kronan.

Man kan i Erik XIV:s handlande i förhållande till Estland iaktta en ganska konsekvent politik. Konungen har försökt att bringa lagar och privilegier i närmre överensstämmelse med de svenska. På grund av utgångsläget var det givet, att sådana strävanden skulle stöta på motstånd hos det vid tiden för övergången helt dominerande skiktet, adeln och Revals borgerskap, medan präster och bönder hade utsikt att få sin ställning förbättrad. Det var med andra ord i högsta grad en ståndsfråga. Men man kan även se problemet på det sättet, att det var nödvändigt för konungen att kväsa de härskande estländska korporationerna, om han ville öka sitt eget inflytande i de nyvunna länderna. Införandet av uniformitet med Sverige skulle gagna ett sådant syfte. Angreppen på den estländska adeln kan ur denna synpunkt ses i samband med Erik XIV:s svenska politik. Även här gick hans strävan ut på att minska det högadliga inflytandet.

Under Johan III och de därpå följande striderna mellan

---

¹ C. Annerstedt, a. a., s. 129 ff., Th. Annerstedt, a. a. 77 f.

² C. Annerstedt, a. a., s. 126, Th. Annerstedt, a. a., s. 69.

Sigismund och hertig Karl var någon mera aktiv svensk politik med avseende på de baltiska ländernas inre förhållanden knappast att räkna med. Det utrikespolitiska läget och ständigt växlande innehav av provinser och städer omöjliggjorde även ett konsekvent genomförande av ett program. Betecknande är emellertid, att det estländska ridderskapet liksom den svenska adeln sökte få sina privilegiekrav tillgodosedda i samband med Johan III:s tronbestigning¹. Konungen å sin sida ställde till estländarnas ombud proposition om »inkorporering»². Vad han avsett härmed går väl ej närmre att precisera. Men man har ingen anledning att anta något annat, än att innebörden för honom varit densamma som i för honom välkända författningsurkunder, en förbindelse med Sverige, som skulle innebära uniformitet i lag och privilegier samt med de svenska stånden gemensam representation³. En sådan tankegång kommer i alla handlingar till uttryck, när konungen föreskrev, att såväl hans liturgi som 1575 års kyrkoordinantia skulle införas i Estland⁴. Därmed skulle uniformitet vara införd på det kyrkliga området. De estländska ombuden demonstrerade emellertid från början den tånjbara innebörden i termen inkorporering genom att framhålla, att de ej kunde se annat än att de redan voro inkorporerade. Frågan fick — liksom planerna på svensk kyrkoordning — falla. Men episoden

¹ Th. Annerstedt, a. a., s. 72. Om Johan III:s politik se senast översikterna hos B. Federley, Kungligt Majestät, svenska kronan och furstendömet Estland 1592—1600, s. 5 ff., och P. Renvall, Klaus Fleming und der finnische Adel, samt i dessa arbeten citerad litteratur.

² Th. Annerstedt, a. a., s. 72, not 4.

³ I Västerås arvförening 1544 uttalades principen, att alla i riket uti en »oåtskillelig enighet tillsammans förbundne och incorporerade blive måge» (Svenska riksdagsakter I: 1, s. 382). Vid utdelningen av län till Johan hade Gustav Vasa föreskrivit, att »det skall bliva, såsom det av ålder alltid varit haver, incorporerat med hela Sveriges rike» (Gustav Vasas registratur 26, s. 353, 29, s. 552). Jfr även Axel Oxenstiernas uttalande om Johan III:s baltiska politik, nedan s. 245.

⁴ F. Westling, Kyrkolagar och kyrkolagsarbeten i Estland, s. 7, Dens., Estlands kyrka 1571—1644, Kyrkohist. Årsskr. 1920—21, s. 186 f.

framstår såsom ett viktigt förebud till de statsrättsliga diskussioner, som följde i samband med hertig Karls baltiska erövringar.

Hertig Karl riktade flera uppmaningar till det estländska ridderskapet och till rådet i Reval att ansluta sig till honom i kampen mot Sigismund. Man tvekade länge. Först sedan Sigismund öppet meddelat avsikten att införliva Estland med sitt polska rike, inträffade en definitiv brytning mellan honom och de estländska ständerna. Hertigen lyckades nu sätta sig i besittning av de fasta slotten och även utvidga det område, som sedan Erik XIV:s tid lytt under den svenska kronan. Han gjorde också 1600 ett framgångsrikt infall i det polska Livland och erövrade en stor del av landet. Härvid träffades förberedande avtal med ridderskapet och städerna om deras framtida ställning till den svenska kronan. Underhandlingarna underlättades i hög grad för hertigen av den ganska hårdhänta polska politiken sedan 1560-talet. De svenska erövringarna gingo emellertid snart förlorade, och polackerna lyckades 1602 sätta sig i besittning även av Jerwen och Wierland. Det snart följande kriget med Ryssland omöjliggjorde längre syftande planer fram till Stolbovafreden 1617.

Den framgångsrika episoden 1600—1602 är märklig ur den synpunkten, att den svenske hertigen nu går fram med ett på förhand klart utstakat program ifråga om de erövrade baltiska ländernas framtida ställning till den svenska statsmakten, ett program, som kom att spela en betydelsefull roll i den fortsatta svenska provinspolitiken. Även om vissa antydningar i samma riktning funnits under Erik XIV och framför allt under Johan III, är det först nu, som programmet kan sägas vara fullt utbildat och klart fattat.

Hertig Karls baltiska politik står i det närmaste samband med motsättningen till Sigismund, när det gällde att knyta de till Polen gränsande provinserna så fast som möjligt till Sverige¹. Men de metoder, som härvid kommo till använd-

---

¹ N. Ahnlund, Sveriges riksdag I: 3, s. 388.

ning, ha ett lika tydligt samband med hertigens taktik för att säkra makten i Sverige.

Denna taktik gick som bekant ut på att vinna ständerna och i förening med dem demonstrera, att man i hela riket stod enig mot Sigismund och de kungatrogna rådsherrarna framför allt i religionsfrågan men också vid värnet av andra svenska institutioner. Den ökade betydelse, som riksdagen på det sättet fick, gjorde tanken naturlig, att även de baltiska ständerna genom den borde demonstrera sin uppslutning kring hertigen. Målet blev att av de baltiska och svenska ständerna skapa en enhetlig front. De baltiska ständerna skulle förenas med de svenska stånden till en enhet. Detta hade i första hand betydelse för representationen i det avseendet, att deltagandet i ståndsriksdagarna skulle bli någonting självklart.

När riksdagen i Söderköping sammankallades 1595 för att välja hertig Karl till »regent och riksföreståndare» med vittsyftande maktbefogenheter, ställdes kallelsen också till Estlands ridderskap och staden Reval. Det var första gången en sådan riksdagskallelse riktades till de estländska ständerna. Reval kunde också i sitt avböjande svar påpeka detta förhållande och att man saknade all erfarenhet¹. I sina fortsatta försök att vinna Estland hävdade Karl Söderköpings och Arboga riksdagsbesluts giltighet även för detta land såsom »ein furnehme gliedt dieses königreichs»².

En konsekvent fortsättning på denna inställning följde när hertigen under åren 1600—1602 hade vunnit de estländska ständerna på sin sida och även tidvis utvidgat sin maktsfär på det polska Livlands bekostnad. I hans testamentariska bestämmelser om förmyndarregering 1600 ingick stadgandet, att i rådet skulle ingå »två av det livländska lantrådet, som därtill kunne tjänlige vara»³. På 1602 års riksdag föreslog

¹ E. Hildebrand i SRA III, s. 562. För hertig Karls baltiska politik i allmänhet se Federley, a. a., passim, och där anförd litteratur, för Söderköpingsriksdagen, s. 84.

² SRA IV, s. 45 ff., 909.

³ N. Edén, Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602, HT 1901, s. 200 f.

Karl medlemmar av rådet, därav sex »av de livländske, efter de med Sveriges crono äre incorporerade». Vad religionen vidkom, »så förser H. F. N sig, att de uti religionen skola vara rene och med de andra ständer ens»¹.

På samma sätt har »inkorporeringen» naturligt motiverat deltagande i den svenska riksdagen. Kallelsen till 1602 års riksdag utgick även till de baltiska ständerna. De skulle infinna sig samtidigt med de svenska: »Und weil ihr dann dem reich Schweden mit incorporiret seiet, als begeren wir hiemit gn. ihr wollet gegen jetzternanten tagh ein oder zwei euers mittels mit gnugsamer volmacht versehen nach Stockholm abfertigen, welche alsdan was daselbsten tractiret und gehandelt werden magh, mitanhören und verabscheiden mugen»². Den term, inkorporering, som sålunda får motiveras de baltiska provinsständernas förening med de svenska ständerna, är densamma som den, vilken senare möter i de svenska adelsbrevens angående enskilda personers upptagande i ståndet. Det hette, att vederbörande blev »uti adelns skara, sällskap och gemenskap inställt och incorporerat, alldeles lika såsom han av adeligit och ridderligt stånd bördig vore»³.

Den förening mellan de svenska och baltiska ständerna, som hertig Karl propagerade för, stod också i förgrunden för hans intresse på lantdagen i Reval i maj 1601. Med anledning av att Livland nu åter hade enats under ett överhuvud hemställde han, »om icke fördenskull rådeligt vore, att de livländske sig med de svenske ständer förena och förbinda, något (o: att) aldrig vele skiljas ifrån varannan utan såsom ledamot i en kropp varannan bistanlige vare, var någon nöd eller förföljelse uppå kommer, och samtligen stå alla för en

¹ Stiernman, Riksdagars och mötens beslut I, s. 527, 536. Berg, Riksdagen i Stockholm 1602, s. 27.

² Hertig Karl till ridderskapet i Vendens krets^{18/2} 1602, Zur Geschichte der livländischen Ritter- und Landschaft 1600—1602, Briefe und Aktenstücke, hrsgg. von Fr. Bienemann jun., Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands XVII, 1900, s. 564 f.

³ Se t. ex. AEGidius Girs, De vera nobilitate libellus (1627). fol. A5.

och en för alla, när så om tränger och behöves vill». Hertigen har klart markerat, att en sådan sammanslutning var en de svenska och livländska ständernas gemensamma angelägenhet genom att föreslå, att »någre av vart stånd här i landsänden måtte begiva sig på en beläglig tid utöver till Sverige och sådant med de andre på denne sidan fullkommeligen beslute»¹.

En inkorporering av de baltiska ständerna i de svenska stånden medförde såsom logisk konsekvens deltagande i de svenska riksdagarna. Men det var endast den ena sidan av saken. Medlemskap i de svenska stånden skulle föra med sig dessa stånds lagar och privilegier. Det var med tanke på ståndssamhällets struktur naturligt, att inkorporering i stånden betydde uniformitet.

Denna tankegång är lika klart uttryckt under förhandlingarna 1601. I en provisorisk bekräftelse på Dorpats privilegier från januari detta år slogs fast, att »weil diese landschaften und gemeine stadt, alhie sowohl auch das furstenthum Ehsten zu sambt der stadt Reuel mit dem königreich Schweden ein incorporirtes gliedmass seindt, auch daher es billig ist, dass sie allerseits einerlei rechtens sich gebrauchen». Därför skulle hertigen snarast möjligt låta översätta den svenska rätten till tyska, så att den kunde börja användas i Dorpat, »wie dann auch die ältesten landrätthe, ritterschaft und vom adel des furstenthums Ehsten, sowohl auch bürgermeister und rathmanne der stadt Reuel solches ebenmässig hernachmals zuhalten sich haben gefallen lassen»². Lika generellt framhövdes synpunkten i Karls proposition till den livländska lantdagen i maj 1601: »Efter intet land eller regemente kan utan god lag och kristelig ordning väl bestående blive, därföre medan denne landsändan Livland nu är genom Guds nådige försyn uti ett corpus kommit och under Sveriges krona förpliktat, synes ock tillbörligen, att alla de, som under en herre och regent leva måge, ock under

¹ Mitt. XVII, s. 531 f., 534 f. Om lantdagen och dess förhistoria se W. Greiffenhagen, Karl IX in Reval, Baltische Monatschrift 35 (1888), R. Liljedahl, Svensk förvaltning i Livland 1617—1634, s. 11 f., Federley, a. a., s. 282 ff.

² Tyskt registratur 16/1 1601. Jfr R. Liljedahl, a. a., s. 66, not 3.

lika lag och rätt regerade varde, varföre medan här uti landsändan ingen viss lag eller rätt här till varit haver, varken hos högre eller lägre ständer, så begärer H. F. N. ridderskapets och adelns betänkande, om icke Sveriges lag måtte så väl här som i andra landsändar, som under Sveriges crono lyde, vedertagen och brukat bliva». Svårigheterna att med en gång genomföra en radikal förändring ha uppenbarligen förorsakat reservationen »eller ju till det ringeste så mycket som efter dette lands lägenhet synes tjänligt och undersåtarne nyttigt och gagneligt vare»¹. Denna reservation — tillkommen med hänsyn till det aktuella lägets krav — får ej undanskymma vad som var grundtanken i hertig Karls program, uniformitet i lagen.

Genomförandet av ett sådant program som hertig Karls måste komma att dra med sig en genomgripande förändring i förhållandet mellan stånden. Konsekvensen härav har hertigen delvis dragit i propositionen till 1601 års lantdag. Här ifrågasattes, »om icke adeln så väl som andra här i landsändan bör till hjälpa och upprätta kyrkor, akademier, skolor och hospitaler och att däruppå en viss ordning göras måtte». Vidare hemställdes, att adelns bönder skulle få lov »att sätta deras barn i skolor till att lära bokliga konster». I samband därmed fördömdes livegenskapen². På grund av klagomål över övergrepp på bönderna begärde hertigen även, att sådana förändringar måtte vidtagas i rättskipningen, att tvisterna kunde slitas »anten efter Sveriges beskrivne lag eller såsom eljest kan rättvist vare»³.

Det program för de livländska ständernas framtida statsrättsliga ställning under Sverige, som sålunda kan skönjas, står — såsom redan delvis antytts — i det närmaste samband med hertig Karls svenska politik, sådan denna utformats under motsättning till Sigismund, högaristokratien och katolicismen. Det starka betonandet av tesen ett folk och en religion, som karakteriserar Uppsala möte och de därpå

¹ Mitt. XVII, s. 532, 535.

² Mitt. XVII, s. 532, 535.

³ Mitt. XVII, s. 533 f., 536 f.

följande riksdagarna, återfinnes i det livländska inkorporeeringsprogrammet med det däri inbegripna kravet på uniformitet. Liksom hertigen i Sverige sökte grunda sin makt på bred ständerbasis i motsättning till högaristokratien, måste en uniformitet med Sverige för Balticums vidkommande medföra en våldsamt maktförlust och inskränkning i privilegierna för ridderskapet till förmån för präster och bönder — men också för svensk statsmakt.

Det var självklart, att det livländska ridderskapet skulle resa ett kraftigt motstånd. Oppositionen kom till uttryck på lantdagen 1601, när Karls proposition framlades. Man reagerade mot påståendet, att ingen egentlig lag existerade i Livland och åberopade riddarrätten. Upphävandet av livegenskapen skulle vara till nackdel, eftersom bönderna ej voro vuxna friheten och landets struktur var sådan, att böndernas frigivning skulle komma att betyda ekonomisk nedgång¹. Det motstånd, som mötte, i förening med det snart förändrade utrikespolitiska läget gjorde att programmet ej kunde förverkligas².

Under åren fram till 1617, då Stolbovafreden slöts och Pernau återerövrades, inträffade ingenting av större intresse för den linje, som vi här ha anledning att följa. Detsamma gäller om den därpå följande perioden fram till stilleståndet i Altmark 1629. De krigiska förvecklingarna och behovet av att framför allt vinna de erövrade provinsernas ständer omöjliggjorde en fullt konsekvent politik från svensk sida. Att hertig Karls program emellertid ej var glömt framgår av utvecklingen i det genom Stolbovafreden 1617 vunna Ingermanland. Här infördes omedelbart svensk lag och uniformitet med Sverige beträffande adelsprivilegierna³. Anslutningen till Viborgs stift och det begynnande reformationsarbetet äro fakta, som peka i samma riktning; mot fullständig

---

¹ Liljedahl, a. a., s. 12 f.

² Liljedahl, a. a., s. 14 f.

³ C. Öhlander, Ingermanlands historia och förvaltning I, s. 134 ff., 49 ff., 227 ff.

uniformitet och inkorporering¹. Skillnaden mellan Ingermanland och de andra baltiska provinserna var den, att man i den förstnämnda provinsen ej hade att ta hänsyn till en dominerande adel, och därför kunde de svenska intentionerna där lättare förverkligas.

En partiell anknytning till hertig Karls program i de baltiska provinserna överhuvud kom däremot först genom Västerås biskopen Johannes Rudbeckius' verksamhet i Estland 1627 och sedan Johan Skytte efter stilleståndet i Altmark 1629 gjorts till guvernör över hela det svenska Livland, Ingermanland och Karelen.

Rudbeckius utarbetade en kyrkoordning, som grundade sig på 1571 års svenska kyrkoordning och senare i Sverige utfärdade förordningar samt »vad eljest i Västerås stift till god ordning överenskommet var». Kyrkoordningen antogs av ett prästmöte i Estland med förbehållet »så vitt den kunde praktiseras». Prästmötets beslut var emellertid ej nog såsom påtryckningsmedel. Ridderskapets motstånd och den svenska statsledningens mera försiktiga hållning gjorde, att resultatet av Rudbeckius' verksamhet i stort sett blev negativt och ett liknande förfaringssätt från hans sida i Livland inhiberades². Men den av honom målmedvetet tillämpade metoden att spela ut präster och bönder mot ridderskapet är signifikativ för kontinuiteten mellan hans verksamhet och hertig Karls politik. Den pekar också framåt mot kommande svensk provinspolitik.

Den instruktion, som utfärdades för Johan Skytte den 10 december 1629, kan på intet sätt sägas upprepa hertig Karls program. Den tog främst sikte på åtgärder av fiskalisk natur³. Men den hänsynslösa kraft, varmed Skytte

---

¹ C. Öhlander, Den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland, passim.

² Om Rudbeckius' verksamhet se F. Westling, Kyrkolagar, s. 9 f., Dens., a. a., Kyrkohist. Årsskrift 1920—21, Liljedahl, a. a., s. 194 ff.

³ Instruktionen tryckt hos E. Lundström, Bidrag till Livlands kyrkohistoria, s. 228 ff. Om Skyttes verksamhet se den utförliga skildringen hos Liljedahl, a. a., s. 229 ff., 273—539.

grep sig an med uppgiften att ej endast genomföra instruktionens föreskrifter utan också sina egna intentioner, gör hans generalguvernörstid betydelsefull i detta sammanhang.

På det kyrkopolitiska området antydde Skytte, att Rudbeckius' radikala intentioner voro de riktiga genom att på klagomål mot denne replikera, att det borde komma till stånd en ny visitation av Rudbeckius eller av någon annan med »doktor Johans humör»¹. Med Dorpat såsom centrum försökte Skytte på alla områden, rättskipningen, kyrkoförvaltningen, undervisningen o. s. v., införa en centralisering, som skulle göra det möjligt för honom att bringa de baltiska förhållandena i överensstämmelse med de svenska. Att det härvid var inkorporering och uniformitet i enlighet med hertig Karls program, som var det yttersta målet, där om råder intet tvivel. Det må räcka att anföra ett uttalande i brev till Gustaf Adolf från november 1630: »Wann nun ganz Livland, Estland und die städte, weils Ingermanland und Karelen mit unter das königl. hofgerichte gebracht, gleich unter einem hut würden gesetzet, allermassen EKM herr vater, christmilden angedenkens, vielmal sich vorge-setzt, würden viel irrationabiles consuetudines, iam absurda und vielfältige wunderliche rechtseinbildung, welches dies land in allen winkeln voll ist und scatiert, uffgerieben und abgetan können werden, dass zu letzt es musse heissen: *unus rex, una lex et grex unus*»². Skytte har fullt medvetet sett sin uppgift såsom en fortsättning på hertig Karls politik i förhållande till Estland och Livland. Den ständernas enhet, som hertigen betraktade såsom idealet, har också för Skytte framstått såsom det mål, han hade att sträva emot.

Skyttes strävanden stötte på ett bestämt motstånd ej endast från de mäktiga livländska korporationerna, städerna och ridderskapet. När dessa vände sig direkt till konungen, erhöles de här stöd gentemot guvernören. Denne motarbetades även av Axel Oxenstierna, under vars inflytande kungen

¹ Citat hos Liljedahl, a. a., s. 230.

² Citat hos Liljedahl, a. a., s. 308.

stod¹. Den bekanta motsättningen mellan Skytte och Oxenstiernorna² tog sig uttryck även på detta område. Efter Gustaf Adolfs död uttalade Johan Skytte önskan att få dra sig tillbaka från sin guvernörspost. Han ersattes 1633 med en man ur Oxenstiernornas krets, Bengt Oxenstierna³.

Därmed var en epok i de baltiska provinsernas svenska historia förbi. Den hade kännetecknats — mer eller mindre tydligt — av det av hertig Karl utformade programmet, innefattat i orden inkorporering, uniformitet, representation i råd och riksdag.

IV.

Man kan peka på olika omständigheter, som ha bidragit till Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas hållning i fråga om Livland och Estland, då de icke stödde en mera energisk uniformitetspolitik. För kungen och kanslern gällde det framför allt att skaffa medel för krigföringen i Tyskland. Eftersom de baltiska städerna härvid spelade en framträdande roll, var det ej lämpligt att åstadkomma en brytning på grund av tvister i andra ämnen⁴. Gustaf Adolf stod vidare inför utsikten till stora erövringar i Tyskland. Då de tyska ständerna skulle vinnas, måste det framstå såsom ett önskemål, att den svenske konungen kunde peka på ett gott förhållande till provinser, som tidigare sökt sig under den svenska kronans beskydd, och om ständerna där fingo behålla sina egna lagar och privilegier. De stora erövringar, som kunde förväntas i Tyskland, skulle å andra sidan omöjliggöra genomförandet av ett inkorporeringsprogram beträffande alla svenska provinser.

Men det förhåller sig också så, att rikskanslern Axel Oxenstierna rent teoretiskt intog en från hertig Karl och Johan Skytte skiljaktigt ståndpunkt i fråga om det program,

¹ Liljedahl, a. a., s. 317, 534.

² Se härom P. Sondén, Johan Skytte och Oxenstiernorna, HT 1900.

³ RP ¹⁴/₆ 1633, III, s. 122, 124.

⁴ Jfr Liljedahl, a. a., s. 314 ff.

som borde genomföras. Rikskanslern har hyllat samma grundprinciper som hertig Karl beträffande innebörden av en inkorporering. Den betydde uppgående i de svenska stånden med därav följande representationsrätt samt svenska lagar och privilegier. Förebilden har för honom ytterst varit den romerska rätten. Bland hans excerpter ur statsrättsläror finna vi följande definition på en medborgare: »Civis est homo liber, certæ societatis legibus obligatus, ejusdemque et onera ferens et immunitatibus ac privilegiis (beneficiis) fruens»¹. Omsatt på det svenska provinsproblemet betyder detta, att man antingen har medborgarrätt med svenska lagar, privilegier och onera eller också hålles utanför och då lever under egna lagar och med eget skattesystem. Den ovan citerade definitionen har Axel Oxenstierna också noggrant iakttagit i de diskussioner, som fördes om de nyөрvrade ländernas ställning.

Då den livländska adeln 1643 gjorde framställning om inkorporering, anförde rikskanslern skälen pro et contra. För »att de måge incorporeras, bliva ibland riksens ständer», talade bl. a., att »polacken haver ock naturaliserat alla livländare, att de äre capaces munerum publicorum» och att »den nation, som vill extendera sitt väsende, han söker att naturalisera andra nationer som Rom med cive romano». Mot en inkorporering kunde emellertid bl. a. anföras, att »de hava inga gods och contributioner här och alltså kunna inga vota hava», ej heller »få honores, där de icke hava onus»². Vid ett senare tillfälle uttryckte kanslern de bägge alternativ, som förelågo, så: »1. om de måge hava deras lands regemente; 2. om de måge vara lika i privilegier med en svensk adelsman»³. Mera kortfattat uttalades samma princip, när problemet uppkom, huruvida de genom Brömsebrofreden vunna provinserna skulle kallas till riksdagen: »Hennes Kungl. Maj:t frågade sedan, om de halländske skulle

¹ Axel Oxenstiernas anteckningar ur latinska skrifter, Oxenstiernska saml., RA.

² RP 6/6 1643, X, s. 182 f. Jfr N. Ahnlund, Sveriges riksdag I: 3, s. 392.

³ RP 14/6 1643, X, s. 193.

till herredagen hitskrivas. H. Rikskanslern: Det står fritt ettdera låta dem communicera med ständers rätt eller göra dem till provinser»¹.

Axel Oxenstierna har helt delat hertig Karls mening, att inkorporering betydde uniformitet. De baltiska ständerna skulle därigenom automatiskt bli delaktiga i de svenska ständens rättigheter och skyldigheter. Men när det gällde frågan om vilken linje, som den svenska politiken borde följa beträffande livländarna, intog han en i förhållande till hertig Karl och Johan Skytte diamentralt motsatt ståndpunkt. De borde hållas utanför den svenska ståndsgemenskapen.

Ett uttryck för denna princip är 1634 års regeringsform som stadfäste dualismen inom det svenska statsområdet mellan riket och de underlydande provinserna. Det stadgades, att »ingen, som icke är bofast innan om Sveriges och Finlands enskilte och av ålder fattade gränser, have något ord på riksdagar eller i andre rådslag om regementet och vad därav hänger, med mindre någon är eller bliver med special privilegio därtill hedrat. Och där någon svensk av ridderskapet haver gods i Livland eller Ingermanland eller i andre landskap, som nyligen äre vundne eller framdeles vinnas kunna under Sveriges crono, så länge och medan han sig i samme gods uppehåller och utur Sverige eller Finland är, då have ingen rätt något säja uti riksens ärenden . . . , och komme till sin stämme icke igen förr eller annorledes än att han åter skifter sitt bo och sätter sig neder i Sverige eller Finland».

Här skiljes en gång för alla mellan Sverige-Finland och rikets senare erövrade provinser. Endast de adelsmän, som voro bosatta i det förstnämnda området, hade säte och stämma på riddarhuset. I fortsättningen jämställes adelsman i provins med utlänning: »Vill någon av främmande land eller utur de vunne landskap kommandes njuta stämma ibland ständerna, då skall det honom icke förvägras, så framt han haver satt bo i riket». Han skall emellertid i så fall,

---

¹ RP 4/11 1646, XI, s. 499 f.

om han är adelsman, »av konungen förklarar privilegii mäktig»¹.

Under den följande tiden har principen, att de nyförvärvade områdena skulle »behandlas såsom provinser» och hållas utanför den svenska ständergemenskapen iakttagits. Att kallelse utgick till de livländska ständerna att bevista konungens högtidliga begravning i samband med riksdagen², betydde intet avsteg. En dylik representation vid tillfällen av denna art kom även i fortsättningen till stånd men hade ingenting med deltagande i själva riksdagen att göra³. En reaktion mot Johan Skyttes program var det emellertid, då röster höjdes i rådet för att slopa de av honom skapade centralorganen i Balticum, hovrätten, consistorium ecclesiasticum och universitetet i Dorpat⁴. När den nye stiftschefen i Estland, Ihering, 1638 skulle tillträda sitt ämbete, anslöt han sig till Rudbeckius' program och anhöll hos regeringen om, att »revalska biskopsdömet och prästerskapet måtte bredvid de andra riksens stift i allmänna riksdagar ha sitt behöriga ställe och votum och administreras efter svenska kyrkoordningen i fråga om gudstjänst, ceremonier och disciplin, såsom estländska prästerskapet beviljat 1627 i visitationsmötets beslut». Men han vann icke stöd för en sådan politik hos kanslern och rådet, som i stället uppmanade honom att gå varligt fram, sedan ridderskapet klagat över biskopen⁵. Iherings erfarenheter blevo i stort sett desamma som Skyttes: inkorporerings- och uniformitetssträvandena hade ej längre den svenska statsmaktens intresse och stöd.

Det är redan nämnt att det livländska ridderskapet 1643 själv gjorde framställning om »att bliva incorporerade med Sveriges krona». Framställningen motiverades därmed, att livländarna i motsats till ridderskapet i Estland saknade en organisation motsvarande lantdagen. Medan Estlands an-

¹ Sveriges regeringsformer 1634—1809, ed. E. Hildebrand, s. 32 f.

² RP 8/1, 6/8, 9/8 1633, III, s. 7, 150, 153.

³ Ahnlund, a. a. s. 390 f.

⁴ RP 10/12 1635, V, s. 375, 15/6 1637, VII, s. 66.

⁵ F. Westling, a. a., Kyrkohist. Årsskr. 1920—21, s. 214 ff.

slutning till Sverige var resultatet av ett fördrag mellan landets dominerande ständer och Sveriges konung, hade Livland vunnits »jure belli». Ridderskapet saknade ävenledes fullt bindande garantier för sina privilegier. Vid diskussionerna om den livländska framställningen väjde Axel Oxenstierna, såsom ovan nämnts, skälen för och emot. Förutom de skäl mot en inkorporering, som ovan anförts, nämnde kanslern även, att Gustaf Adolf hade sagt, att om livländarna blevo »riksens ständer uti det, som angår Livland, efter ofta krig där måste föras, så skola [de] söka att contrequarrera mig»¹. Meningen är densamma, som kanslern i annat sammanhang under åberopande av Gustaf Adolf uttryckte med orden, man skulle ha »å herredagar controlleurs, där man nu kan, si res ita poscat, imperare et mandera det gott synes»².

Axel Oxenstierna hade fullt klart för sig, att det program han förfäktade, var motsatt det, som hertig Karl hade sökt genomföra. Han framhöll, att för en inkorporering talade Johan III:s och Karl IX:s exempel, »som sökte draga de livländare till oss». Men gentemot deras auktoritet stod Gustaf Adolfs, vars uppfattning enligt kanslerns ständigt upprepade ord överensstämde med hans egen.

Rikskanslerns från hertig Karl och Johan Skytte principiellt motsatta inställning till problemet om provinsernas förhållande till svensk statsmakt är givetvis delvis beroende av de ovan nämnda utrikespolitiska faktorerna. Men problemet har nu liksom tidigare även en inrikespolitisk aspekt. Inkorporering betydde medlemskap i stånden. Dess ena sida innebar därför införande av uniformitet i provinserna. En sådan åtgärd riktade sig främst mot den besuttna adeln. Den svenska högadeln med De la Gardie och Oxenstierna i spetsen hade förvärvat omfattande egendomar i provinserna³. De hade

¹ RP 6/6 1643, X, s. 182.

² RP 15/7 1642, IX, s. 326, Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare, s. 346, Ahnlund, Sveriges riksdag I: 3, s. 391. Jfr RP 14/6 1643, X, s. 194.

³ J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, II, s. 562—656, III, s. 252—333.

ingenting emot att bibehålla provinsadelns privilegier, förenade med den bestämmanderätt, som medlemskapet av det svenska ståndet och det svenska rådet medförde. Att de svenska adelsmännen med rikskanslern i spetsen frivilligt gävo bönderna en bättre ställning på sina baltiska gods ändrar icke detta faktum. År 1640 erinrade också Axel Oxenstierna en deputation från lantrådet i Estland om, »att några av de svenska herrarna, såsom riksmarsken, kanslern själv, herr Johan de la Gardie etc., hava uti detta fallet så stort intresse som de och ville intet, att något av landsens privilegier skola förfalla»¹. Inkorporeringens andra sida innebar representationsrätt på riksdagen och möjlighet till medlemskap i rådet. Sådant var också hertig Karls program. Den svenska rådsaristokratien ville i denna punkt ej gärna dela med sig. Förhållandet är analogt med vad som skedde i mindre skala, när den gamla rådsaristokratien med Oxenstierna i spetsen med all makt motsatte sig de nyadlade Johan Skyttes och Johan Adler Salvius' upptagande i rådet².

Omsvängningen från programmet inkorporering till programmet behandling såsom provinser har med andra ord ett nära samband med den inrikespolitiska förskjutningen i Sverige från hertig Karls mot rådsaristokratien riktade politik till Axel Oxenstiernas och rådets regering.

V.

Genom freden i Brömsebro 1645 erhöll Sverige de danska och norska provinserna Gotland, Jämtland och Härjedalen, varjämte Halland av Danmark avstods på 30 år. I fredstraktaten nämndes ingenting om invånarnas framtida ställning på Gotland, i Jämtland och Härjedalen. Den svenska regeringen hade här helt fria händer. Beträffande Halland ingick däremot förbehållet, att dess invånare skulle bibehållas vid dansk kyrklig och världslig lag samt vid danska privilegier³.

¹ RP 4/s 1640, VIII, s. 180.

² Om Skytte se Sondén, a. a., HT 1900, om Salvius, S. Lundgren, Johan Adler Salvius.

³ S. T. V: 2, s. 595 ff.

Frågan om de nyvunna provinsernas ställning till den svenska statsmakten aktualiserades i november 1646 i anledning av den riksdag, som skulle sammankallas till påföljande år. Rikskanslern avgjorde ärendet genom att slå fast, att »det står fritt ettdera låta dem communicera med ständers rätt eller göra dem till provinser. Höllt att Jämtland och Gotland kan fordras hit, men Halland kan än hava annor skäl»¹. Från början har det å andra sidan varit klart, att det från Danmark 1645 likaledes vunna Ösel skulle intaga samma ställning som övriga baltiska provinser. Det förenades med Estland².

Gotland och Jämtland — jämte det av kanslern i yttrandet utelämnade Härjedalen — skulle få »stånders rätt» och därmed säte på riksdagen. Härmed överensstämmer, att i dessa landskap svensk andlig och världslig lag påbjudits. På Gotland hade det skett genom en kunglig resolution på våren 1646³. Redan i oktober 1645 hade befallningen utgått, att Jämtland och Härjedalen judiciellt skulle lyda under Västernorrlands lagsaga och att lagmannen skulle avgöra ärendena efter Sveriges lag⁴. Beträffande kyrkoceremonierna ha Jämtland och Härjedalen efter supplik från prästerskapet i december 1645 visserligen fått behålla sin gamla sedvana. Men det skedde under motiveringen, att inbyggarna voro »med den svenske nationen uti religionen ense» och att man ej visste av »att någon synnerlig differens i Jämtlands och Härjedalens kyrkoceremonier skulle vara, som sträva emot den svenske kyrkoordningen». Förhållandena skulle emellertid regleras av ärkebiskopen, under vars stift de båda land-

---

¹ RP 4/11 1646, XI, s. 499 f. Jfr N. Ahnlund, Sveriges riksdag I: 3, s. 368.

² RP 20/7 1646, XI, s. 416 f.

³ Gahne, Bidrag till Gotlands historia 1645—1654, s. 3 f. Om utvecklingen på Gotland se i övrigt L. Dannert, När Gotland blev svenskt (särtryck ur Gotlands Allehanda 1934), Dens., Huvuddragen av Gotlands politiska historia, Boken om Gotland II, s. 17 ff., T. Ysander, Ur Gotlands kyrkoliv, ibid., s. 96 ff.

⁴ J. E. Almquist, Svensk rätts införande i de under 1600-talet med Sverige inkorporerade danska och norska provinserna, Svensk Juristtidning 1937, s. 5.

skapen skulle lyda¹. De smärre olikheter, som kunde ha utbildats, sedan Jämtland 1570 skilts från ärkestiftet, har man ansett lätt kunna utjämnas. Så har i verkligheten också skett. Sedan de norrländska provinserna 1647 förenats under Härnösands superintendentia, utfärdades enhetliga bestämmelser för denna, »på det en likformighet måtte (vara) in ceremoniis»².

Halland intog en särställning bland Brömsebrofredens territoriella vinster. Landskapet avstods formellt endast såsom pant under 30 år och dess ständer tillförsäkrades i fredstraktaten sin danska lag och sina danska privilegier. Trots detta har den svenska statsledningen haft för avsikt att införa uniformitet. I den instruktion, som den 14 januari 1646 utfärdades för en till Halland utsänd kommission, hette det, att »ingenting bekvämare finnes så för Hallands inbyggare som Hennes Kungl. Maj:t och Sveriges krona än att Halland må med manér dragas lika som självkravd till svenske ordningar, tullar, kontributioner och annat sätt att leva»³. Tills vidare fingo Hallands ständer således leva vidare under sina danska lagar och privilegier. De stodo utanför den svenska ståndsgemenskapen. Denna endast tills vidare avvaktande hållning återspeglas i Axel Oxenstiernas ovan återgivna yttrande, »med Halland kan än hava annor skäl».

Politiken att på Gotland, i Jämtland och Härjedalen införa svensk andlig och världslig lag var med hänsyn till den sedan 1500-talet förhärskande grundtanken om innebörden i en inkorporering konsekvent. Men den betecknar en tillbakagång till hertig Karls och Johan Skyttes linje och ett avsteg från Axel Oxenstiernas tidigare program att eröv-

¹ Kungl. Maj:ts resolution ^{24/12} 1645, tryckt hos Kardell, Bidrag till historien om Jämtlands och Härjedalens försvenskning efter freden i Brömsebro. Jämtlands fornminnesförenings tidskrift IV, s. 70 ff. Om Jämtlands och Härjedalens kyrkliga försvenskning se i övrigt N. Beltzén, Den kyrkliga försvenskningen av Jämtland—Härjedalen, Kyrkohist. Årsskr. 1944 och 1945.

² Kardell, a. a. s. 78.

³ Skånska Samlingar 1874, s. 7. Om den svenska politiken i Halland efter Brömsebrofreden se H. Larsson, Halland vid midten af det 17:de århundradet, s. 23 ff., K. Fabricius, Skaanes Övergang I, s. 19 ff., Y. Bogren, Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän, s. 20 ff.

ringarna skulle behandlas såsom provinser med egna lagar och privilegier och utan medborgarrätt. Orsaken till dessa avsteg är givetvis i avgörande grad att söka i de genom Brömsebrofreden vunna landskapens läge och befolkningens närmre släktskap med svenskarna. Det fanns en större likhet mellan svenska lagar och privilegier och de danska än mellan de svenska och baltiska. Med ett visst berättigande kunde man också anföra, att det rörde sig om »återerövrade» delar av riket. Men helt oberoende av stånds faktorn är icke förfaringssättet.

Under en period, då man verkligen strävat efter att införa uniformitet i de baltiska provinserna, hade dessa strävanden stött på motstånd hos Estlands och Livlands adel och borgerskap. Sedermera ha adelns dominerande privilegier i dessa provinser gjort det mindre lockande för den svenska högaristokratien att införa uniformitet. I Ingermanland fanns ingen dominerande adel. Här infördes omedelbart efter erövringen svensk andlig och världslig lag samt svenska adelsprivilegier. Denna politik fortsattes, även sedan de mera allvarliga strävandena beträffande Estland och Livland upphört med 1630-talets ingång,

Av de i Brömsebrofreden vunna dansk-norska provinserna saknade Gotland, Jämtland och Härjedalen i likhet med tidigare Ingermanland ett privilegierat adelsstånd. I likhet med vad fallet varit med Ingermanland infördes omedelbart svenska institutioner. I Halland däremot var den danska adeln talrikt företrädd och försedd med bättre privilegier än den svenska. Man tar säkert icke fel, om man antar att det främst är denna adels intressen, som lågo bakom garantien i Brömsebrotraktaten. Efter hand som den svenska adeln förvärvade gods i Halland uppstod samma problem som i de baltiska provinserna. Det blev svårare och svårare för en av adeln beroende svensk statsledning att fasthålla vid en politik, som gick ut på att pressa ned privilegierna i nivå med de svenska.

Undantag från regeln att inkorporering betydde uniformitet utgjorde emellertid städerna. Att städerna från början

i viss mån kom att intaga en särställning berodde otvivelaktigt på att borgerskapet icke utgjorde ett homogent stånd på samma sätt som adeln och prästerskapet. Adeln och prästerskapet hade privilegier, gemensamma för hela ståndet. De olika städerna hade var sina olikartade privilegier, betingade av praktiska hänsyn med avseende på handelsförhållandena¹. Även sedan man nått fram till vissa gemensamma fri- och rättigheter för hela borgarståndet, har detta framstått såsom heterogent och inbördes rivaliserande i privilegiefrågan.

Denna omständighet — tillsammans med den särskilda betydelse, som städerna hade för den svenska kronans finanser — utgör bakgrunden till att provinsstäderna lättare drogos in på den svenska riksdagen än provinsernas övriga ständer. I hertig Karls program förbands visserligen ännu inkorporering med uniformitet även beträffande städerna. Men deras särskilda privilegier voro åtminstone delvis avsedda att bli bestående. Den omständigheten, att full uniformitet ej kunde tänkas för städernas vidkommande — en sådan fanns icke bland de svenska — förklarar, att Gustaf Adolf t. ex. 1621 förmådde Riga att underteckna en förbindelse att sända ombud till de svenska riksdagarna utan att uniformitetsfrågan därvid berördes. Även Reval var på väg att på detta sätt bli representerat utan ovillkorligt krav på uniformitet².

En fortsättning utgör i denna punkt förfarandet med de halländska städerna efter Brömsebrofreden. I instruktionen för den halländska kommissionen 1646 hette det, att man i första hand skulle söka förmå Halmstads och Varbergs borgerskap att antaga »svenska seder och rätt». Till gengäld skulle borgarna utlovas samma rättigheter som de svenska att bedriva handel i Västergötland, Småland och Östergöt-

---

¹ Halvar G. F. Sundberg, Städernas privilegier och § 114 regeringsformen, Svenska stadsförbundets tidskrift 1922, s. 3 f. Jfr även N. Herlitz, De svenska städernas privilegier, *ibid.* 1920, s. ff 1.

² Ahnlund, Die Ostseeprovinzen und der Reichstag Schwedens, Pirma Baltijas Vesturnieku Konferense 1937, Riga 1938, s. 420—26, Dens., Sveriges riksdag III.

land, varvid tullgränsen mellan Halland och Sverige skulle slopas¹. Man spelade härvid på de urgamla handelsförbindelserna mellan hallandsstäderna och de svenska bygderna, samtidigt som man fullföljde taktiken från *Balticum* att i första hand söka vinna de förnämsta städerna. Det var också en fortsättning på den baltiska politiken, när Halmstad efter särskild anhållan och utan att tills vidare behöva ge vika för uniformitetskravet fick representation på riksdagen². Trots olikheten i lagen betraktades staden såsom inkorporerad.

VI.

Om man — såsom skett i denna översikt — betraktar de underkuvade provinsernas ställning ensidigt ur den svenska statsledningens och ur statsrättslig synpunkt, kan det slås fast, att samma grundåskådning ifråga om »inkorporering» behärskat statsledningen under hela perioden. Man har utgått ifrån, att inkorporering betydde inkorporering i de svenska stånden med därav följande uniformitet. Härvid har man ännu ej skilt mellan lag och privilegier, ej heller mellan grundlag och allmän lag.

Men svaret på frågan, huruvida man borde inkorporera eller ej, har växlat. Tvenne principer stodo här mot varandra. Den ena kan följas från Johan III, över hertig Karl till Johan Skytte. Här har inkorporeringstanken i dess skärpta betydelse dominerat. Från och med Sveriges deltagande i 30-åriga kriget blir den andra principen dominerande i svensk politik. Dualismen mellan Sverige och provinserna lagfästes. Målsmannen för denna inriktning framför andra synes Axel Oxenstierna vara.

Den skiftande inställningen till provinsproblemet har delvis sin bakgrund i de inrikespolitiska motsättningarna.

¹ Skånska Samlingar 1874, s. 7 ff.

² RP ¹⁴/₁₂ 1647, XII s. 240 f., Borgarståndets riksdagsprotokoll, s. 375 f. Jfr privilegierna för Halmstad ²¹/₁ 1648, Richardson, *Hallandia antiqua et hodierna* I, s. 143.

Det är ingen tillfällighet, att förespråkarna för en stark kungamakt på bred ständerbasis, hertig Karl och Johan Skytte, yrkat på inkorporering. Liksom det i Sverige var högaristokratien, som stod i vägen för deras strävanden, var det i provinserna det dominerande ridderskapet, som hindrade att uniformitet infördes och en stark statsmakt gjorde sig gällande. Under hertig Karl ha inkorporerings- och uniformitetssträvandena ett omisskännligt samband med enhetspropagandan i Sverige. Omvänt är det ej heller någon tillfällighet att dualismen mellan Sverige och provinserna lagfästes i och med högaristokratiens ökade inflytande på den svenska statsledningen. Det låg i den svenska högadelns intresse att å ena sidan ej minska provinsernas adelsprivilegier och att å andra sidan hålla provinsadeln som korporation utanför den svenska ståndsgemenskapen.

Mot bakgrunden av denna utveckling bör man se Roskildetraktaten och den svenska statsledningens fortsatta politik i förhållande till de från Danmark—Norge vunna provinserna fram till de avgörande händelserna omkring 1680.

I Roskildetraktatens § 9 omtalas å ena sidan, att de avträdde provinserna skulle »inkorporeras» med Sveriges krona. Å andra sidan utlovades, att ständerna skulle få behålla sina danska lagar och privilegier, så vida dessa ej stredo mot Sveriges fundamentallagar. Enligt de principer, som tidigare tillämpats beträffande Sveriges erövrade provinser, stå dessa båda stadganden i en oförenlig motsats till varandra. Inkorporering betydde uniformitet.

Roskildetraktatens § 9 har ej kommit till utan inflytande av den vid tiden för dess tillkomst härskande statsrättsläran. Uttrycket »leges fundamentales», antyder redan detta¹. Paragrafen kan i sin helhet jämföras med Althusius' definitioner. Denne skiljer mellan »plena consociatio» och »non-plena consociatio». Med »plena consociatio» — såsom term den fullständiga motsvarigheten till »inkorpo-

¹ Se om termen i 1600-talets författningsdiskussioner E. Hjärne, Från Vasatiden till Frihetstiden, s. 64 ff.

tering» — förstås enligt Althusius, att »alienum regnum ejusque regnicolae vel provincia aut consociatio universalis quaevis alia, communicatis legibus fundamentalibus regni et juribus majestatis, in plenum integrumque jus et communionem regni adsumuntur, cooptantur, et quasi in unum idemque corpus conjunguntur et coalescunt, tanquam unius ejusdemque corporis membra»¹.

Vi ha här hela schemat till stadgandet, att de avträdde provinserna skulle bibehållas vid sina lagar och privilegier »så vida de icke löpa eller strida contra leges fundamentales av Sveriges krona, med vilke(n) dessa cederade land och län till evärdelig tid här efter incorporeras skola». Althusius nämner vid sidan om »leges fundamentales» även »jura majestatis». Att man från svenskt håll var väl förtrogen med och likställde de båda termerna i samband med stadgandets utformning, framgår av ett yttrande av Karl X Gustaf några månader efter Roskildefredens tillkomst. Konungen refererar till sekreteraren Edvard Ehrensten beträffande de underhandlingar, som förts i samband med fredsslutet. Det hade därvid gjorts klart, att »de privilegier, om vilka i fredsfördraget är avskedat, icke böra extenderas så vida, att de oss i vår höghet prejudicera eller vårt rikets fundamental observancer, ordningar och constitutioner omkullstörta»².

Sedan den del av lagen, som var ägnad att hävda statsorganisationens enhetlighet och bestånd, utsöndrats under rubrikerna leges fundamentales och jura majestatis, har kravet på uniformitet i lagen kunnat specificeras och därmed också modereras. Från svensk sida har emellertid — trots paragrafens formulering — den gamla principen om sambandet mellan inkorporering och fullständig uniformitet fortfarande hävdats. Detta framgår redan av förhistorien till Roskildetraktatens § 9. Från början ingick icke i traktatutkastens någon bestämmelse om invånarnas i de avträdde provinserna framtida ställning. Krav härom framställdes av

¹ Althusius, *Politica* (1625), cap. 17 § 27, s. 259.

² KM till G. O. Stenbock ^{8/7} 1658, gen.-guv:s kanslis arkiv, Kungl. brev, LLA.

de danska underhandlarna den 17 februari. Adeln och borgarna borde »få bliva vid sina privilegier». Tydligt med Brömsebrotraktatens bestämmelser angående Halland som mönster framställdes kravet mera konkret påföljande dag av det danska riksrådet¹. Uppenbart är det den i Danmark regerande, i Skåne besuttna adeln, som dikterat detta krav. Det är privilegierna, icke lagen, som från början ställas i förgrunden.

När det danska förslaget underställdes och bearbetades av de svenska fredskommisarierna, försågs det av dem med ett tillägg, som kunde göra garantien helt illusorisk och som klart visar, att man från svenskt håll åsyftade inkorporering och uniformitet. Man tillät visserligen, att de erövrade provinsernas invånare kunde få behålla egna lagar och privilegier, men endast »så vida de icke löpa eller strida contra leges fundamentales av Sveriges crono, dess intresse, stat och andra undersåtars gagn och välfärd». Den svenska formuleringen kunde ej godtagas från danskt håll, och slutligen enades man om formuleringen, att lagarna och privilegierna icke fingo strida mot Sveriges fundamentallagar.

Vid denna tidpunkt har emellertid ytterligare ett tillägg kommit till, nämligen det sista ledet i den slutgiltiga paragrafen: »Och på det man må förnimma Kungl. Maj:ts i Sverige nådigste benägenhet snarare deras villkor att förbättra än förringa, är tillsagt, att alle, så adel som oadel, vilka sig under Kungl. Maj:ts och kronan Sveriges jurisdiction alldeles begiva, må åtnjuta med de infödde svenske lika tillträde till beneficia och honores». Man måste fråga sig, vart denna bestämmelse syftade.

Att det för adelns vidkommande var fråga om säte på Riddarhuset framgår av källorna från förhandlingarna. I Henrik Hoghhusens memorialprotokoll är vid ifrågavarande punkt noterat, att »om privilegierna förstås, att de som uti Sverige incorporeras skole, admitteras till alla digniteter som

---

¹ Se härtill och för det följande J. Rosén, Skånska privilegie- och reduktionsfrågor, s. 15 ff.

en svensk . . . Hans Maj:t lär giva dem ställen på Riddarhuset»¹. Även om endast adeln här nämnes, är det tydligt, att man från svenskt håll menat, att också de andra stånden skulle bli representerade på Sveriges riksdag. Det framgår av hela den följande utvecklingen liksom av den omständigheten, att den slutliga formuleringen talar om »alla, så adel som oadel, vilka sig under Kungl. Maj:ts och kronan Sveriges jurisdiktion alldeles begiva». I Köpenhamnstraktaten 1660 är meningen klart uttalad.

Det har ansetts, att stadgandet är att fatta såsom en ensidig eftergift från svensk sida², och man har frågat sig, om det verkligen var meningen, att det i de forna danska och norska provinserna skulle uppstå tvenne slags undersåtar, sådana som endast avlade undersåtseden och sådana som dessutom gävo sig helt under svensk jurisdiktion³.

Enligt härskande statsrättslära kunde en inkorporering tänkas utan annan uniformitet än beträffande fundamentallagarna och jura majestatis. Men den ledande svenska principen fram till Roskildefreden innebar, att inkorporering betydde inkorporering i stånden med därav följande representation och fullständig uniformitet. Denna andemening har också från svensk sida inlagts i traktaten. Man har icke tänkt sig paragrafen tolkad så, att provinserna både skulle bibehållas vid sina gamla lagar och privilegier och komma i åtnjutande av svensk ståndsgemenskap. Stadgandet har i stället varit tänkt såsom ett antingen-eller i överensstämmelse med tidigare tillämpade principer. I den betydelsen använder Hoghusen ordet i sitt ovan nämnda memorialprotokoll, och det är också den tanken, som ligger bakom löftet till dem, som helt gävo sig under svensk jurisdiktion. Man har haft för avsikt att genom erbjudande av svensk ståndsgemenskap och genom påtryckningar förmå provinsernas

---

¹ C. G. Weibull, *Freden i Roskilde. Aktstycken och framställning*, Hist. Tidskr. f. Skåneland 1908, s. 124.

² C. G. Weibull, a. a., Hist. Tidskr. f. Skåneland 1908, s. 146.

³ Fabricius, a. a. I, s. 50.

stående att uppge sina i traktaten garanterade danska lagar och privilegier.

Karl X Gustafs inställning är i det avseendet tydlig nog. Den framgår av ett par åtgärder omedelbart efter Roskildefredens avslutande. Den 15 mars 1658 utfärdades i Malmö instruktion för den kommission, som skulle ordna förhållandena i Skåne, Halland och Blekinge¹. Instruktionens genomgående tendens är, att dansk lag och sedvana endast skall förbli rådande tills vidare.

Redan inledningsvis ålades kommissarierna att »sig om landets villkor informera, så i det som angår landsens intrader och den civile- samt justitieadministrationen som ock militärstaten och det andelige ståndets villkor och beskaffenhet och därom icke allenast göra Kungl. Maj:t tidig och pertinent rapport utan ock giva Kungl. Maj:t sine underdånige förslag, huruvida ett och annat utan landets stora besvär och tunga sig göra låter samt huru allt står till att adaptera och lämpa till Sveriges stadgar och sedvana». I fråga om den borgerliga lagen hade konungen visserligen för avsikt att i enlighet med fredsfördraget bibehålla ständerna vid »deras gamla lag och stadgar». Men det skulle endast ske »till dess uppå kommissariernas underdåniga påminnelse Hans Kungl. Maj:t kan sig vidare förklara».

Ännu mer belysande för planerna äro bestämmelserna rörande prästeståndet. På tal om olika möjligheter till framtida utbildning för blivande präster medgavs, att »i medletid och intill dess uti kyrkoordinancen något förändras och conformeras med den svenske form, kan här bliva hållit efter förrige maner». Kommissarierna skulle ävenledes »intaga noga information . . ., huru ecclesiastici bäst kunna incorporeras med det andeliga ståndet i Sverige».

Vad adeln angår kunna de förhållningsregler, som kommissionen erhöi, förefalla mera svårtydda. Man skulle sondera terrängen hos adelsmännen. Beträffande dem, som ville »naturalisera sig i Sverige», ville konungen »vara betänkt,

---

¹ Skånska Samlingar 1874, s. 13 ff.

huru de kunna med Sveriges ridderskap och adel till deras contentement inkorporeras». Sedan rapport härom ingått från kommissarierna, skulle Karl Gustaf överlägga med rådet »och sig över ett och annat närmare förklara». Alternativt med förslaget om inkorporering stod möjligheten egen lantdag till buds. Det medgavs nämligen i instruktionen, att om adeln hellre vill »bliva i ett corpore ihop, kan dem ock sådant väl förunnas». Men det ligger i öppen dag, att detta alternativ endast rent formellt skulle erbjudas. Det hette nämligen i instruktionen, att om adeln hellre ville bilda en egen corpus, så kunde »sådan förordning göras, huru deras villkor jämte andra ständer uti Halland, Blekinge och Skåne måtte kunna bliva ihop considererat». Adelns ställningstagande skulle alltså vara av utslagsgivande betydelse även för de övriga ståndens framtida ställning. Men ifråga om dessa har i instruktionen endast alternativet inkorporering nämnts.

Omedelbart efter instruktionens utfärdande begav sig konungen till Göteborg, där ett utskottsmöte, som gavs riksdags namn, var sammankallat. I den kungliga propositionen handlade den andra punkten om de från Danmark erövrade provinsernas framtida ställning till Sveriges krona. Det framhölls inledningsvis, att landskapen »evärdeligen inkorporerats» och att »dem uti traktaten är förbehållet behålla sina privilegier, som de under bemälte Danmarks krona hava haft och åtnjutit». I anledning härav förelade konungen ständerna tvenne alternativ: 1. Att »Hans Kungl. Maj:t trakterar dem a parte och låter dem regeras efter den art och de privilegier, som de härtill hava varit vana vid», 2. »eller Hans Kungl. Maj:t söker att lämpa dem efter svensk sedvana och konstitutioner, jämväl huru de på sådan händelse med rum och ställen ibland ständerna fogligen stå att accommodera»¹.

Forskningen har i instruktionen av den 15 mars sett en tydlig plan hos den svenske konungen att bryta mot Roskilde-traktatens § 9 med dess stadgande om bibehållna lagar och privilegier². Med samma utgångspunkt har riksdagsproposi-

¹ Ridderskapet och adelns riksdagsprotokoll 6, s. 344.

² Fabricius, a. a. I, s. 56 f.

tionens hänsyftning på den nämnda paragrafen och det följande förslaget om att jämka provinsernas ständer efter svenska konstitutioner framställts såsom innebärande en underlig motsägelse¹. Uppfattningen är riktig, om man strikt håller sig till det statsrättsliga schema, som tjänat såsom förebild vid paragrafens utformning. Men i båda fallen ha vi att göra med ett exakt uttryck för grundprincipen i den svenska provinspolitiken under stormaktstiden, antingen inkorporering med åtföljande uniformitet eller separatism. Denna princip har ej släppts ur sikte, då Roskildetraktaten slöts. Den har endast beslöjats i den allmänna statsrättslärans formler. Inkorporerings- och uniformitetslinjen döljer sig bakom talet om dem, som helt vilja ge sig under Sveriges jurisdiktion.

När Karl X Gustaf avsåg att driva politiken så, att ständerna frivilligt gingo med på inkorporering och uniformitet, har han väntat motståndet från adeln. Beträffande de trenne lägre ständer, som för övrigt enligt danska förhållanden ej hade någon talan, har motstånd i det avseendet ej väntats. Missnöjet med det danska adelsväldet skulle tvärtom gagna svenska syften². Läget var i stort sett detsamma som tidigare i de baltiska staterna. Eftersom adeln så helt hade makten i Danmark, kan redan Roskildetraktaten med en viss rätt sägas vara ett fördrag mellan Karl X Gustaf och den danska adeln, liksom Erik XIV:s första besittningstagande av Estland grundade sig på ett fördrag mellan honom och provinsens främsta ständer. Därför föreskrevs i instruktionen den 15 mars endast underhandlingar i uniformitets- och inkorporeringsfrågan med det främsta ståndet. De övrigas tillslutning hölls för självklar.

Genom Karl X Gustafs död 1660 kom Sverige under 15 år att styras av en högadlig förmyndarregering. Förhållan-

---

¹ Fabricius, a. a. I, s. 59: »Der er for os en underlig Modsigelse mellem disse Spørgsmaal og Citeringen af Fredsparagraffen; den maa aabenbart løses saaledes, at man fra svensk Side kun vilde opfatte de garanterede Privilegier som gældende private Personer, medens man tvang de almene Friheder ind under de svenske leges fundamentales».

² Rosén, a. a., s. 74.

dena blevo delvis analoga med dem, som varit rådande under tiden från 1632. De blevo det också beträffande relationerna mellan svensk statsmakt och de erövrade provinserna. Omsvängningen är märkbar redan i Köpenhamnstraktaten 1660. Att det tvenne år tidigare förvärvade Bornholm utbyttes mot skånska frälsegods, tillhörande den danska adeln, är åtminstone delvis att tillskriva donationsplaner från förmyndarregeringens sida. Visserligen utformades i Köpenhamnsfreden bestämmelsen, att skåningarna skulle få säte på den svenska riksdagen, fastare. Men samtidigt nämndes direkt de fördelar, jura patronatus och gårdsrätten, som den danska adeln hade utöver den svenska, såsom inbegripna i privilegiegarantien. Hade Roskildetraktatens § 9 kunnat betraktas såsom en uppgörelse mellan Karl X Gustaf och den danska högadeln, så kan motsvarande paragraf i Köpenhamnsfreden i högre grad betecknas såsom resultatet av förhandlingar mellan de båda ländernas aristokrati. Men därtill kom, att det danska enväldet 1660 för Karl XI:s förmyndare gjorde det angeläget att vinna den dansk-skånska adeln.

I enlighet med Köpenhamnstraktatens bestämmelser gjordes nu avsteg från principen om uniformitet såsom villkor för representation på riksdagen. Det är ingen tillfällighet, att livländarna samtidigt gjorde en ny framställning om inkorporering. De ha i analogi med skåningarna sett möjligheten att vinna medborgarrätt utan att behöva ge avkall på lagar och privilegier¹. De förhandlingar med de skånska provinserna, som följde under åren 1660—1672 i syfte att få till stånd uniformitet, voro också till övervägande grad förhandlingar mellan den högadliga förmyndarregeringen och svenska och danska godsbesittare i Skåne. Huvudfrågan — och huvudhindret — vid en lösning av problemet på det sättet, att svenska institutioner infördes i de erövrade provinserna, utgjorde adelsprivilegierna. I den mån uniformitetsfrågan närmade sig en lösning, gick lösningen i väsentliga punkter ut på att den svenska adeln skulle erhålla den danskas

---

¹ Jfr N. Ahnlund, Sveriges riksdag I: 3, s. 392.

privilegier, där dessa voro bättre. Förmyndarregeringen anknöt till det numera i Danmark genom enväldets införande undanträngda adelståndet, ej till de lägre ständerna, som befrämjat enväldets framväxt.

VII.

Omsvängningen kom i samband med det danska kriget 1675—79 och händelserna omedelbart därefter. Redan på riksdagen 1675 ställdes i prästeståndet frågan, »att emedan krig nu uppkommit är emellan Sverige och Danmark, vilket som skulle rådligast vara, där nere uti orten bruka den svenska kyrkoordningen eller bibehålla den gamla danska»¹. Under krigets gång fattades avgörande beslut om att införa uniformitet i lagar och gudstjänstliv. Men besluten hemlighölls tills vidare².

Meningen var att besluten skulle bringas till verkställighet efter krigets slut. Den 26 september 1679 slöts freden i Lund. Därigenom stadfästes såväl Roskilde- och Köpenhamnsfrederna som tillståndet före kriget. Man fick åter tillgripa metoden att förmå de skånska provinsständerna att själva anhålla om uniformitet. Trots detta vanns nu avgörande resultat. Efter intensiv propaganda anhöllo prästerna på ett möte i Malmö de första dagarna i maj 1681 om svensk kyrkoordning och svenskt kyrkoskick. Den 14—19 maj togs nästa — redan före prästmötets sammanträdande förberedda — steg, när ombud från de skånska städerna förmåddes att göra samma anhållan beträffande både andlig och världslig lag. Tvenne år senare, i maj 1683, såg sig den skånska adeln nödsakad att uttrycka sitt gillande av och sin tacksamhet över att Karl XI hade beslutat att införa uniformitet i Skåne. Uniformiteten i lagar, kyrkoskick och privilegier genomfördes succesivt under perioden 1681—83 med de skånska ständernas formella medgivande. Sambandet mellan uniformitet

¹ Ahlquist-Bexell-Lignell, Bidrag II, s. 89.

² Skånska Samlingar 1868—69, s. 39 ff. Jfr Y. Bogren, Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän, s. 124 ff., S. Kjellerström, rec. av Bogren, a. a., Kyrkohist. Årsskrift 1938, s. 323.

och inkorporering var härvid icke glömt. Ständerna höllos utanför den svenska ståndsgemenskapen, tills avgörandet hade fallit. Fördelen av svenskt medborgarskap framhölls i propagandan.

Införandet av uniformitet i de från Danmark-Norge vunna provinserna och dessas inkorporering i den svenska statskroppen framstår såsom ett resultat av kriget 1675—79 och upprorsrörelserna i samband därmed. Det stod klart för den svenska statsledningen att befolkningen måste försvenskas. Orsakerna till omsvängningen måste emellertid även sökas på ett annat håll: i den förskjutning från rådsvalde till envælde, som ägde rum i Sverige under åren 1675—82.

Under förmyndartiden hade frågan om adelsprivilegierna stått i centrum i uniformitetsproblemet. Med denna fråga sammanhängde frågan om uniformitet i lag och kyrkoordning. Man vände sig först till adeln. 1681 var förhållandet omvänt. Präster och borgare skickades fram i tåten med anhållan om uniformitet. Adeln ställdes 1683 inför ett fait accompli. Vi ha här samma strömkantring, som utmärker det begynnande enväldet. Av betydelse är därför att försöka konstatera, när den metod, som 1680—83 kom att tillämpas i Skåne, har fastställts såsom det program, efter vilket man skulle arbeta.

Vad prästerna och det kyrkliga uniformitetsarbetet vidkommer, föreligger programmet utformat i det memorial, som den nye Lundabiskopen Knut Hahn framlämnade hos Karl XI den 14 juli 1680, och i konungens resolution på detta memorial dagen därefter. Här nämnes för första gången planen att förmå prästerna att anhålla om uniformitet liksom om bestraffning av under kriget upproriska kolleger¹.

Knut Hahns memorial har tillkommit kort tid efter generalguvernören Johan Gyllenstiernas död den 10 juni 1680. Om de i memorialet nämnda metoderna för uniformitetens införande nu äro en nyhet, innebär därför detta, att programmet utformats först efter Gyllenstiernas tid såsom general-

¹ Bogren, a. a., s. 129 ff., Kjällerström, a. rec., Kyrkohist. Årsskr. 1938, s. 323.

guvernör, Något direkt samband med fredsslutet i Lund och övriga betydelsefulla beslut under senare hälften av året 1679 skulle då ej ha funnits.

Man måste här hålla i minnet, att Hahns memorial av allt att döma är betingat just av Gyllenstiernas död. Det kan förhålla sig så, att biskopen inför den ovisshet, som denna händelse förorsakade, önskade kunglig auktoritet bakom åtgärder, som tidigare avtalats mellan Gyllenstierna och honom och där han tidigare vetat, att han haft generalguvernörens stöd. I denna punkt ger en granskning av Gyllenstiernas efterträdare, Aschebergs, ämbetsberättelse 1693 en negativ upplysning av värde.

På tal om den kyrkliga försvenskningen, där ledningen innehades av Hahn, heter det i berättelsen, att »jag underlät ock intet efter min underdånigste skyldighet härutinnan efter yttersta förmåga att uträtta Eders Kungl. Maj:ts befallningar, som först till sal. h:r Gyllenstierna voro avgångne och sedan av Eders Kungl. Maj:t mig copialiter tillskickade»¹. I tillämpliga delar har otvivelaktigt instruktionen för Ascheberg av den 4 september 1680 legat till grund för hans berättelse. I instruktionens motsvarande paragraf hänvisas beträffande den kyrkliga uniformiteten endast till instruktionen för Gyllenstierna av den 7 november 1679 med tillägg av den ovan nämnda resolutionen på Hahns memorial av den 15 juli 1680². De förhållningsorder i frågan, som Ascheberg fått utöver instruktionen, ha, om man får ta hans berättelse efter orden, bestått av kopior av order till Gyllenstierna. Hade han erhållit nya direktiv av Karl XI, skulle förvisso detta ej ha förtegrats i berättelsen.

Beträffande uniformiteten på den världsliga lagens område möter samma förhållande. I Aschebergs berättelse understrykes, att den svenska lagen i enlighet med Kungl. Maj:ts intentioner infördes på det sättet, »att landsens inbyggare godvilligen anhöllo, det sådant efter svensk process och praxin

¹ Rutger von Aschebergs ämbetsberättelse 1693, Scandia 1946, s. 27.

² Skånska Samlingar 1874, s. 58 f., 64. Om instruktionen för Gyllenstierna se nedan, s. 264 f.

måtte inrättas»¹. Orden stå i full överensstämmelse med instruktionen för Ascheberg. Denna återger i sin tur med smärre varianter instruktionen för Gyllenstierna².

Aschebergs berättelse, sammanställd med instruktionerna för honom och Gyllenstierna, ger till resultat, att programmet för uniformitetens införande till väsentliga delar förelegat klart under Gyllenstiernas livstid. Resultatet vinner bekräftelse och kan ytterligare preciseras på grundval av andra källor.

Freden och förbundet i Lund slötos den 26 och 27 september 1679. Akterna underskrevos av Karl XI den 8 oktober. Den 26 september anlände vice guvernören i Skåne Jöran Sperling till det kungliga högkvarteret i Sireköpinge. Påföljande dag kommo de svenska fredsdelegaterna Gyllenstierna och Örnstedt på ett kort besök, varefter de återvände till Lund. Gyllenstierna har ånyo den 2 oktober vistats i Sireköpinge³. Det är naturligt, att de konferenser, som vid denna tid höllos mellan Karl XI, Gyllenstierna och Sperling, i sin helhet stodo under direkt inflytande av den just slutna freden⁴.

---

¹ Rutger von Aschebergs ämbetsberättelse, Scandia 1946, s. 33.

² Skånska Samlingar 1874, s. 59 f., 65.

³ Karl XI:s almanacksanteckningar, ed. S. Hildebrand, s. 57.

⁴ I fredsslutet hade t. ex. bestämts, att den danske konungen skulle erhålla 30.000 d. s. m. i danskt mynt, motsvarande 40.000 i svenskt och formellt utgörande restantier på av danskarna i Landskrona och Hälsingborgs län pålagda kontributioner. Tills svenskarna erlagt denna summa, skulle Wismar hållas besatt av Danmark. Enligt fredsslutet hade den danske konungen formell rätt att välja mellan detta alternativ och skiljedomsförfarande. Men det har de facto varit klart, att han skulle låta sig nöjas med den föreslagna summan (Danmark-Norges Traktat VII, s. 296, 339 ff., 413 ff.) Under uppehållet i Sireköpinge har Sperling erhållit direktiv, huru summan skulle utkrävas av de skånska ständerna. Se härom hans beräkningar över fördelningen av kontributionen samt koncept till cirkulär till adeln och till befallningsmännen angående prästers, borgares och bönders kontribution ³/₁₀ 1679, Rålambska saml. fol. 167, KB. I skrivelse till Karl XI ⁷/₁₀ 1679 (gen. guv:s skrivelser, RA, egenhändigt) meddelade Sperling, att cirkulären utskrivits och åberopar »Eders Kungl. Maj:ts muntlige nådigste befallning». — Rålambska saml., fol. 167, som synes vara helt förbisedd av forskningen, utgör till största delen en rest av Sperlings ämbetsarkiv såsom skånsk guvernör. Störst intresse i

Vid sin ankomst till Sireköpinge har Sperling inlämnat ett memorial till Karl XI, där han bl. a. uppehöll sig vid uniformitetsproblemet. Han ville veta, hur han skulle förfara med de vakanta pastoratens återbesättande, »antingen därmed skall dröjas till fredens fullkomlige execution eller ock att det strax skall ske, samt om de här i provinsen infödde därtill böra admitteras». Även beträffande justitieväsendet önskade han besked, »om nämligen svenska lagen och processen strax införas eller med danska lagen nu för tiden begynnas skall, eller ock om med tingens hållande till fredens fullbordan innehållas måste»¹. Det är tydligt, att fredsslutet aktualiserat uniformitetsproblemet. Sperling har varit oviss om han nu — med hänsyn till fredstraktatens garantier — skulle verkställa den under kriget utfärdade men hemligstämplade kungliga ordern om uniformitetens införande efter fredsslutet.

Karl XI:s resolution på Sperlings memorial är daterad den 2 oktober, samma dag som Gyllenstierna återvänt till Sireköpinge från Lund. Den besvarade båda de uppställda frågorna mycket kortfattat: Kungl. Maj:t »vill dess nådige förklaring över desse bägge stycken än på någon kort tid differera»². Freden i Lund har omedelbart lett till en omprövning av metoderna för uniformitetens införande. När avgörandet uppsköts i början av oktober, har det varit klart, att man fick välja andra vägar. Uppskövet på »kort tid» innebar, att Gyllenstierna, som den 15 oktober utnämndes till generalguvernör över Skåne, Halland och Blekinge, hade beslutat att själv ta hand om ärendet.

När instruktionen för Gyllenstierna utfärdades den 7

---

volymen tilldrar sig hans egenhändiga journal från preliminärförhandlingarna i Lund 1679 med hela den av honom i detta ärende förda korrespondensen såsom bilagor.

¹ Sperlings odat. egenhändiga memorial, gen. guv:s skrivelser, RA.

² Koncept till svar på Sperlings memorial ²/₁₀ 1679, Kungl. konc., RA. Resolutionen saknas i RR. Det är därför möjligt, att den endast lämnats muntligt. Jfr de muntliga direktiv, som Sperling samtidigt erhöll beträffande kontributionen (ovan s. 263, not 4).

december 1679 har frågan om uniformitetens införande varit avgjord. Här hänvisas beträffande kyrkoskicket endast till ordena under kriget, vilkas utförande generalguvernören skulle »befordra». På vilket sätt, detta skulle ske, omnämnas ej. Att det emellertid nu gällde att förmå provinnsständerna att själva anhålla om uniformitet framgår av bestämmelserna om den världsliga lagens införande: »Vad justitiens administration anbelangar, så vet riksrådet och generalguvernören Kungl. Maj:ts därom fattade intention och lär fördenskull efter handen så begå, att inbyggarna själva måge få hug till en likhet uti detta fall med Kungl. Maj:ts undersåtare i Sverige, varföre ock de, som kunna hava bekommit Kungl. Maj:ts brev på häradshövdingstjänster här i provinserna, desamma icke än för tiden få exercera och förrätta»¹.

Man är berättigad att av instruktionen dra slutsatsen, att programmet att förmå provinsernas ständer att anhålla om uniformitet med Sverige i andlig och världslig lag förelagat klart, då instruktionen för Gyllenstierna uppsattes den 7 december 1679. Härmed skall sammanställas, att Knut Hahn, som skulle bli den drivande kraften i det sålunda beslutade och planerade kyrkliga försvenskingsarbetet, den 29 november, endast några dagar innan instruktionen är daterad, erhöi fullmakt såsom kyrkoherde i Landskrona, den planerade nya residensstaden i generalguvernementet. Vid sidan om sin kyrkoherdetjänst skulle han ha hand om »stiftets vårdande till våra undersåtars välfärd och förkovring så i andlig som lekamlig måtto vid doktor Winstrups höga ålder och oförmögenhet»². Den nu fastslagna metoden fick också en praktisk tillämpning under Gyllenstiernas tid såsom generalguvernör, då just Landskrona — dock utan Hahns synliga medverkan — förmåddes att mot löfte om bättre privilegier anhålla om svensk andlig och världslig lag³.

¹ Skånska Samlingar 1874, s. 59 f.

² S. Cawallin, Lunds stifts herdaminne I, s. 59.

³ Rosén, Skånska privilegie- och reduktionsfrågor, s. 122 f. Utom i detta arbete gjorda hänvisningar må anföras brev från biskop Johannes Bodi-
18

Programmet av år 1679 låter sig helt inordnas i den grundprincip, som gällt för förhållandet mellan svensk statsmakt och erövrade länder sedan 1500-talets slut. Erövringarna skulle — för att tala med Axel Oxenstierna — antingen ha ständers rätt eller behandlas såsom provinser. Följdriktigheten i detta avseende demonstreras markant därigenom, att de skånska ständerna höllos utanför den svenska stånds-gemenskapen och riksdagen, tills uniformitet i lagar och privilegier var antagen.

Men följdriktigheten i den svenska statsledningens politik yttrar sig också i sambandet mellan den inre maktförskjutningen i Sverige och provinspolitiken. Det är en händelse, som ser ut som en tanke, att programmet för uniformitetens införande först tydligt framträder på Ljungbymötet i november—december 1679. Det inordnas därigenom ej endast i det omfattande skånska reformprogram, som där uppskisserades, utan också i den ändrade inrikespolitiska kursen i Sverige. Tiden karakteriseras av en uppgörelse med förmyndartidens högadliga råd och dess politik. Det högadliga inflytandet hade genomgående medfört hämningar i uniformitetssträvandena. På Ljungbymötet har vägen varit klart utstakad för Karl XI och Gyllenstierna i det avseendet, att missnöjet hos den lägre adeln och de ofrälse stånden mot högadelns regemente skulle utnyttjas till reduktion och rådets degradering. De sålunda besparade medlen skulle användas till en utökad krigsmakt. Det var programmet för 1680 års riksdag¹. Uniformiteten i Skåne kom att genomdrivas med utgångspunkt från präster och borgare och med

---

nus i Västerås till Knut Hahn ²⁴/₁ 1680 och från biskop Jonas Scarinius i Växjö till Johan Gyllenstierna ⁴/₆ 1680, Acta cleri, LDA.

¹ J. Rosén, Johan Gyllenstiernas program för 1680 års riksdag, Scandia 1944 (tr. 1945), s. 117 f. I sitt nyligen (1946) utkomna arbete »Ätten Wachtmeister genom seklerna II» vidhåller S. Grauers sin tidigare hävdade mening, att något program för 1680 års riksdag ej existerat. Eftersom Grauers ej anfört några nya argument för sin mening och jag dessutom kommer att beröra dessa problem i annat sammanhang, har jag ingen anledning att här ingå på ett bemötande.

adeln — den svenska och den danska — som främsta motståndare.

VIII.

Erik Gustaf Geijer har understrukit det gemensamma draget i Johan Skyttes, Bengt Skyttes och Johan Gyllenstiernas inrikespolitiska ställningstagande¹. Parallellen kan utsträckas till provinspolitiken. Programmet inkorporering och uniformitet hade i Sveriges baltiska politik fått sitt mest renodlade uttryck under hertig Karl. Det har där ett tydligt samband med hertigens strävan att ena ständerna mot Sigismund och rådsaristokratien. Tendensen fick sedermera en energisk förespråkare i Johan Skytte. Sonen Bengt Skytte avstängdes 1664 från politisk verksamhet på grund av sina konspirationer mot förmyndarregeringen. Dessförinnan hade han i rådet hunnit uttala sin mening om behandlingen av de från Danmark vunna provinserna: »Efter de nu äro under svenska regeringen, så måste de antingen vara under svensk lag och statuter eller trakteras som de nu i danska provinserna», d. v. s. under enväldet². Johan Gyllenstierna var Johan Skyttes dotterson. Han fullföljde i provinspolitiken linjen från morfadern, en linje, som var oupplösligt förbunden med de inrikespolitiska förvecklingarna och ståndsmotsättningarna. Den andra linjen, att behandla erövringsgarna såsom provinser, går lika markerat över förmyndarstyrelserna för Kristina och Karl XI. Den bottnar delvis i högaristokratiens ståndssintressen.

Men utvecklingen skulle ej stanna med den strömkantning, varom bl. a. Ljungbymötet och dess beslut vittna. Reaktionen mot rådsväldet förde över i dess motsats, enväldet. Även denna förskjutning blev av betydelse för den svenska behandlingen av de erövrade länderna. År 1680 gick politiken ut på att förmå de lägre stånden i Skåne att anhålla om uniformitet. Denna politik är samtidig med att

¹ Samlade skrifter, ed. J. Landquist, 6 (1927), s. 170.

² Rosén, a. a., s. 82.

angreppet i Sverige ensidigt riktade sig mot rådsaristokratien och högadeln, medan ständernas rättbevarades. Genom riksdagen 1682—83 förvandlades Sveriges rikets ständer till Kungl. Maj:ts ständer. Samtidigt se vi Karl XI stå på gränsen till diktat i den skånska uniformitetsfrågan. Detta kunde även formellt motiveras. Jura fundamentales hade trängts undan av jura majestatis såväl i Sverige som i Danmark. Betydelsen härav för provinsernas vidkommande har formulerats av Karl XI redan 1681, då han hävdade, att han borde ha samma »auktoritet och myndighet» i de från Danmark vunna länderna som den danske konungen nu hade i sitt rike ¹.

Det karolinska enväldet medförde även en ändring av förhållandet mellan svensk statsmakt och de baltiska provinserna. I många avseenden blev det en återgång till hertig Karls och Johan Skyttes provinsprogram. Den svenska kyrkolagens införande i de från Danmark—Norge vunna provinserna vid 1680-talets början följdes ett decennium senare av samma åtgärd i Estland och Livland ². Prästerna frigjordes från beroendet av adeln i och med att de flesta patronella pastoraten förvandlades till regala. Även om den svenska lagen i sin helhet ej påbjöds såsom gällande rätt, kom den att tränga in på många områden. Attacker gjordes mot livegenskapen redan 1681 ³. Energiska försök att införa en allmän skolundervisning på folkspråket kännetecknar 1600-talets båda sista årtionden ⁴.

Alla reformer genomfördes under adelns protester. De kunde genomföras tack vare att adelns dominerande maktställning bröts ner, samtidigt som reformerna utgjorde viktiga led i en sådan politik. I det avseendet var emellertid reduk-

---

¹ Rosén a. a., s. 183.

² F. Westling, Kyrkolagar och kyrkolagsarbeten i Estland, s. 237, Dens., Bidrag till Livlands kyrkohistoria, Kyrkohist. Årsskr. 1901, s. 63 ff.

³ Die Recesse der livländischen Landtage, ed. C. Schirren, s. 19.

⁴ Se härom och om litteraturen i ämnet G. Wieselgren, B. G. Forselius, und die Grundlegung der estnischen Volksschule, Vetenskapssocieteten i Lund årsbok 1942, s. 65 ff.

tionen det främsta medlet i de baltiska provinserna lika väl som i Skåne¹. Även direkt befrämjade reduktionen uniformitetspolitiken genom att röja undan hindren. Genom reduktionen försvunno de adliga jura patronatus och domstolarna. Den svenska statsledningen hade ej längre något intresse av att upphäva böndernas livegenskap, sedan de flesta genom godsindragningarna blivit kronans bönder. Politiken är densamma som den vi mött under seklets början i Balticum och under senare hälften av 1600-talet i de från Danmark erövrade provinserna. Det gällde att bygga på de lägre stånden gentemot adeln.

Parallellismen mellan det karolinska enväldets politik i Balticum och i de forna dansk-norska provinserna har stått klar för Sveriges motståndare. Med särskilt intresse har man i Danmark iakttagit utvecklingen i de baltiska provinserna. Under diskussionen om lagligheten av reduktionen i Skåne frågade den danske storkanslern Ahlefeldt 1686 envoyén Leijoncloo, »om reduktionen ännu överstånden var i Livland och huru med pantegodsen där var»². Han alluderade därmed på det gemensamma motstånd, som livländsk och dansk adel gjorde mot Karl XI:s politik i provinserna.

Under den följande tiden ha de danska ministrarna i Stockholm med spänd uppmärksamhet följt livländarnas kamp mot reduktionen. År 1692 återger Luxdorff ett yttrande av en livländsk deputation: »De säger hautement, att de lurade endast på att det skulle komma till ruptur emellan Sverige och Danmark . . . och önska nu allenast, att Polen vill tentera något»³. Tvenne år senare — vid tiden för rättegången mot Johan Reinhold Patkul och hans medanklagade — har Luxdorff fått besök av en estländsk överste, Hastfehr, som »ville förnimma, om han icke kunde få tjänst i Danmark, eftersom konungen nu hade tagit från honom allt det han

---

¹ Om reduktionen i Livland se främst J. Vasar, Die grosse livländische Güterreduktion, Acta et commentationes Universitatis Tartuenss, Humaniora 20, 22.

² Leijoncloo till KM 5/4 1686, Danica, RA.

³ Fryxell, Handlingar III, s. 262.

hade»¹. Samtidigt rapporterar den svenske Köpenhamnsministern, Leijoncloo, det missnöje som behärskade den danska adeln med gamla besittningar i de förlorade provinserna².

När Johan Reinhold Patkul infann sig i Köpenhamn på våren 1699 för att såsom August II:s av Polen ombud föra de förhandlingar, som ledde fram till det stora nordiska krigets utbrott, och när geheimerådet Knud Thot, ledaren för den danska adelns motstånd mot Karl XI:s skånska reduktionspolitik, samtidigt fick ökat politiskt inflytande³, kan det synas vara tillfälligheter. Men bakom händelserna ligger en lång och djupgående utveckling i svensk provinspolitik. Patkuls uppträdande i Köpenhamn var å andra sidan förberedd av den uppmärksamhet, som danskarna sedan över ett årtionde ägnat den delvis parallella utvecklingen i Skåne och Livland.

Jerker Rosén.

---

¹ Fryxell, Handlingar III, s. 349 f.

² Se t. ex. Leijoncloo till KM ^{6/10} 1690, ^{3/7} 1691, ^{14/10} 1698, ^{1/1} 1700, Danica, RA.

³ Hallendorff, Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria, s. 142.